

XVI. YÜZYILIN İLK ÇEYREĞİNDE MUSUL VAKIFLARI

Dr. Alpay BİZBİRLİK

H z.Ömer döneminde (641 yılında) İslam ordularınca fethedilen Musul, bir müddet hilafet merkezine bağlı olarak yönetilmiş, 906 yılından itibaren Hamdanilerin, 996'da Ukaylilerin, 1096'da Selçukluların, 1127'de de Zengi Devletinin hakimiyetine girmiştir.¹

XIV. yüzyılın ikinci yarısında Moğolların eline düşen şehir 1408'de Akkoyunlulara, Çaldıran savaşını müteakib 1517'de de Osmanlı yönetimine geçmiştir². 1534'de Kanuni Sultan Süleyman'ın Bağdat seferi ile hakimiyet kesinleşmiştir.³

Osmanlı yönetiminin tesisinden sonra, Musul ilk önce Diyarbakır Eyaletine bağlı bir sancak olmuş⁴, daha sonra altı sancaklı bir eyalet haline getirilmiştir.⁵

Bilindiği gibi Osmanlı idaresine geçen bölgeler tımar sisteminin gerektirdiği üzere tahrir tabi tutulur, bölgenin vakıfları, piyade, müselleme ve aşiretleri ise ayrıca tahrir edilirdi.⁶

XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde Musul vakıflarını ele alırken kullandığımız kaynak, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde (BOA) Tahrir Defterleri (TD) kataloğunda 998 numara ile kayıtlı olan, içerdiği bilgiler itibarıyla mufassal özeti olarak kabul edilen bir defterdir.⁷

Bu defter kayıtlarına göre Musul vakıflarını şu şekilde incelemek mümkündür:

1. Evkaf-ı Circis Nebi (AS)

Mütevellisi Abdülgaffar isimli bir şahıs olan vakıf Circis Nebi (AS) mezan ve zaviyesi için kurulmuş olup, gelirleri Telkeyf köyü malikane hissesi ve Musul'daki bir evin kirasından sağlanmaktadır. Bu miktarın büyük çoğunluğu fakir fukaraya dağıtılmak üzere pişen yemeğe ve personel maaşlarına sarfedilmekte, 124 akçe de ziyade olarak kalmaktadır.⁸

Tablo 1: Vakfın Gelir ve Giderleri

Gelirleri	Miktarı	Giderleri	Miktarı
Karye-i Telkeyf	25312	Cihet-i Tevliyet	12
İcare-i hane der nefs-i şehri-i Musul fi sene	12	Cihet-i imamet ve te'zin	3
		Cihet-i ferraş ve saka	3
Hane-i mezar 1 bab	-	Cihet-i tabbah ve revgan	3
		Cihet-i rakabe ve harc-ı hasır	5
		Cihet-i hubbaz	1
		Güşt fi yevm	5
		Erz	6
		Nan	8
		?	4
		Hime	6
		Nohud ve mercimek ve şirdar	2
		Revgan-ı sade	6
		Harc-ı asel	3
TOPLAM	25324	TOPLAM	25220

1. E.Honigman-B.Darkot, "Musul", *İA*, C.VIII, s. 739-741.

2. Bkz. Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, C.II, İstanbul 1280, s. 297-301; *Solakzade Tarihi*, İstanbul 1297, s. 378-382; Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, C.IV, İstanbul 1329, s. 154-156.

3. Bu sefer için bkz. I.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.II, Ankara 1983, s. 349-353.

2. Evkaf-ı Zaviye-i İmam Ömer Veled-i İmam Hasan

Vakfın gelirleri Musul'a bağlı iki köyden sağlanmakta olup, büyük çoğunluğu personel maaşlarına sarf edilmekte, 80 akçesi de ziyade olarak kalmaktadır.⁹

Tablo 2: Vakfın Gelir ve Giderleri

Gelirleri	Miktarı	Giderleri	Miktarı
'An çiftlik der karye-i Harani Kendi	254	Cihet-i meşihat	1
'An karye-i Boza	2346	Cihet-i tevliyet	1
		Harc-ı ta'am	5
TOPLAM	2600	TOPLAM	2520

3- Evkaf-ı Hazret-i Yunus Nebi

Vakfın gelirleri Musul'a bağlı üç köyün malikane hisselerinden sağlanmakta olup, büyük bir kısmı zaviyede pişen yemeğe ve personel maaşlarına sarfedilmekte, 6 akçe gibi küçük bir miktar da ziyade olarak kalmaktadır.¹⁰

Tablo 3 : Vakfın Gelir ve Giderleri

Gelirleri	Miktarı	Giderleri	Miktarı
'An karye-i Poson	12068	Cihet-i tevliyet	7
'An karye-i Bakune	3018	Cihet-i imamet ve te'zin	3,5
Karye-i Begüm meşhendi	1100	Cihet-i ferraş	2
		Cihet-i Saka	1
		Cihet-i hubbaz ve tabbah	1,5
		Cihet-i rakabe ve revgan ve hasır	6
		Güşt	6
		Erz	3
		Hime	4,5
		Revgan	3
		Nan	6
		Asel	1
TOPLAM	16186	TOPLAM	16180

4. Evkaf-ı Cami-i Nureddin-i Şehid

Cami-i Kebir de denilen¹¹ bu cami' vakfının gelirleri gayri menkul kiralari, bir köyün malikane hisselerinden ve mukata'a gelirlerinden sağlanmakta olup, büyük bir kısmı personel maaşları ve levazımata sarf edilmekte, 142 akçesi de ziyade olarak kalmaktadır.¹²

Tablo 4: Vakfın Gelir ve Giderleri

Gelirleri	Miktarı	Giderleri	Miktarı
İcare-i dükkân	6192	Cihet-i tevliyet	8
Kayseriyye-i Kadim	5484	Cihet-i hitabet	4
Kayseriyye-i Cedid	1080	Cihet-i imamet ve te'zin	9
İcare-i mahzen	360	Cihet-i huffaz ve cüzhan	
İcare-i Han-ı Arsa	1333	14 nefer	10
İcare-i dekakin 33 bab	harab	Cihet-i ferraş ve cibayet	4
Hisse-i malikane-i karye-i Kayak	775	Cihet-i revgan ve hasır	4
		Harc-ı rakabe	4
Mukata'a-ı bağçe	200	Harc-ı ab-ı mescid	1
TOPLAM	15624	TOPLAM	15482

5- Evkaf-ı İmam-ı Zadegan der Musul

Bu vakıf 22 imam ve çocukları mezarlarının levazımını karşılamak amacıyla kurulmuş olup, geliri Musul'daki boyahanenin getirisinden sağlanmaktadır. Gelir tamamıyla mezarların ihtiyaçları, Nureddin Cami'i yanındaki Hoca Kasım Medresesi müderris ve talebe giderleri ve duaguyan ücretleri-ne sarfedilmektedir.¹³

- Nejat Göyünç, "Diyarbakır Beylerbeyliği'nin İlk İdari Taksimatı", *Tarih Dergisi*, S. 23, İstanbul 1969, s. 23-24; Metin Kunt, *Sancaktan Eyalet*, İstanbul 1978, s. 142-144; M. Ali Ünal, "XVI ve XVII. Yüzyıllarda Diyarbakır Eyaletine Tabi Sancakları İdari Statüleri", *Ziya Gökalp Dergisi*, S.44, Ankara 1986, s. 31-40.
- Aynı Ali Efendi, *Kavanin-i Al-i Osman Der Hulasa-i Mezamin-i Defter-i Divan*, İstanbul 1280, s. 37-38.
- Tahrir için bkz. Ö.L. Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri". I.Ü., *İFM*, S.2, İstanbul 1941, s. 20-59, 214-247.
- Bu defter 1523 tarihli olup, ilk tahrirden beş yıl sonra yapılan ikinci bir tahririn sonucu ortaya çıkmıştır. Defter hakkında bkz. Heath Lowry, "The Ottoman Liva Kanun-names Contained in the Defter-i Hakani", *Osmanlı Araştırmaları*, S.2, İstanbul 1982, s. 43-74; Bu tür defterler için bkz. Feridun Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989, s. 3-7.
- BOA, TD 998, s. 85.
- BOA, TD 998, s. 85.
- BOA, TD 998, s. 85-86.
- E.Honigman, B.Darkot, *agm*, s. 744.
- BOA, TD 998, s. 86.
- BOA, TD 998, s. 86-87.

Tablo 5: Vakfın Gelir ve Giderleri

Gelirleri	Miktar	Giderleri	Miktar
Mukata'a-ı boyahane-i Liva-ı Musul	51120	İmam İbrahim veled-i İmam Ca'fer-i Sadık mezarı	7,5
		İmam Abdurrahman veled-i İmam Hasan mezarı	1,5
		İmam Abdülmümin veled-i İmam Hasan mezarı	2,5
		İmam Ali veled-i Mehmed Lütü mezarı	2,5
		İmam Avnüddin veled-i İmam Hasan mezarı	1
		Sitti Rukiye bint İmam Hasan mezarı	1
		Gülsüm bint İmam Hasan	1
		İmam Mehmed Bakır veled-i İmam Hasan mezarı	4,5
		İmam Muhsin veled-i İmam Hasan mezarı	1
		İmam Ali veled-i İmam Ali El Hadi mezarı	2,5
		Mezar-ı Meşhed	2,5
		İmam Zeyd veled-i İmam Ali	2,5
		Mezar-ı İmam Hasan	2,5
		Mezar-ı Sitti bint İmam Zeynel	1,5
		Mezar-ı Fatıma bint İmam Hasan	1,5
		Mezar-ı Sultan Abdullah b. Ömer	2,5
		Şeyh Feth El Musuli mezarı	2,5
		Mehmed El Bakır mezarı	2
		Kasab El.....? Musuli mezarı	1
		Bice Ali mezarı	2,5
		İmam Şeyh El Ugeyri mezarı	2,5
		İmam Yahya b. Ebul Kasım	2,5
		Cihet-i Sadat 6 nefer	17
		Cihet-i müderris	25
		Cihet-i talebe ve tevliyet	17
		Cihet-i rakabe	3
		Cihet-i zevaid horan ve meşihat ve duaguyan	26,5
TOPLAM	51120	TOPLAM	51120

6. Vakf-ı Zaviye-i Hazret-i Sultan Abdullah Veled-i Emirü'l Mü'minin Ömer (RA)

Vakfın gelirleri Sultan Abdullah adıyla anılan Musul'a bağlı bir köyden sağlanmakta olup, tamamını personel maaşlarına ve pişen yemeğin masraflarına ayrılmasına rağmen, yetmemekte, vakıf 54 akçe açık vermektedir.¹⁴

Tablo 6: Vakfın Gelir ve Giderleri

Gelirleri	Miktar	Giderleri	Miktar
Karye-i Sultan Abdullah	7326	Cihet-i tevliyet	2
		Cihet-i nezaret	2,5
		Cihet-i meşihat	2
		Cihet-i ferraş	1
		Cihet-i rakabe	2
		Harc-ı ta'am	11
TOPLAM	7326	TOPLAM	7326

7. Vakf-ı Zaviye-i İmam Musa Kazım (Rha) Ve İmam İsmail

Vakfın geliri zaviye imamının oturduğu ev de dahil olmak üzere, üç evin kirasından sağlanmakta olup, miktar belirtilmemekle beraber hasılın tamamının zaviye levazımına harcanması istenmektedir.¹⁵

8- Vakf-ı Zaviye-i İsa Dede

Vakfın geliri Ahur Sakal Köyü'ndeki bir çiftlik araziden sağlanmakta olup, miktar ve nereye sarfedileceği belirtilmemiş, arazinin hali hazırda Abdülkadir isimli bir şahsın uhdesinde olduğu kaydedilmiştir.¹⁶

9. Evkaf-ı Cihaz-ı Suk Der Musul

Musul çarşısının ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla olduğunu düşündüğümüz bu vakfın geliri padişah hassına ait üç adet dükkanın kirasından sağlanmakta olup, senelik 900 akçelik tutarın tamamı çarşıya sarfedilmektedir.¹⁷

10- Vakf-ı İmam Zeyd b. Ali

Adı geçen imamın mezarının levazımını karşılamak için kurulmuş olan bu vakfın senede 1000 akçe tutan geliri Atşan ve Muslu isimli mezra'alarından sağlanmakta olup, nereye sarfedildiği kaydedilmemiştir.¹⁸

14. BOA, TD 998, s. 87.

15. "...haneleri mütemekkin olsa mezar-ı mezbur revgan-ı çerağ ve hasır bahası için hasılları sarf olunurmuş", BOA, TD 998, s.86.

16. BOA, TD 998, s. 87.

17. BOA, TD 998, s. 87.

18. BOA, TD 998, s. 88.

11- Vakf-ı Zaviye-i İmam Yahya Ebu'l Kasım

Vakfın geliri Mesnecük adlı bir köyün malikane hissesinden sağlanmakta olup, senelik 850 akçelik tutarın nereye sarfedildiği kaydedilmemiştir.¹⁹

12- Vakf-ı Medrese-i Şeyhü'l Beled der Musul

Vakfın geliri bir çiftlik araziden sağlanmakta olup, ne kadar tuttuğu ve nereye sarfedildiği kaydedilmemiştir.²⁰

13- Vakf-ı İmam Ali El Hadi ve Hasan El Askeri ve Makam-ı Muhammed El Mehdi (AS)

Vakfın geliri Sultan Sirmen cema'atından sağlanmakta olup, nereye sarfedildiği kaydedilmemiştir.²¹

Tablo 7: XVI.Yüzyılın İlk Çeyreğinde Musul Vakıfları

Vakfın Türü	Sayısı	Genel Sayıya %'si
Cami'	1	7.6
Medrese	1	7,6
Zaviye	5	38.6
Zaviye ve Mezar	6	46,1

Tablo 8: XVI.Yüzyılın İlk Çeyreğinde Musul Vakıflarının Gelir Kaynakları

Tür		Sayı	Gelir Miktarı	Tüm Gelire %'si
Tarım Üniteleri	Köy	8	52795	42,74
	Mezra'a	2	1000	0,8
	Çiftlik	3	254	0,2
Binalar	Ev	1	12	0.0009
	Mahzen	1	360	0.29
İşletmeler	Dükkan	4	7092	5,74
	Çarşı	2	6564	5,31
	Han	1	1333	1,07
Mukata'alar	Bağçe 2 Boyah. 1	3	51520	41,71
Cema'atlar		2	2586	2.09
TOPLAM		27	123514	

Tablo 9: Vakıf Gelirlerinin Paylaşımı

Dağılım Grupları	Sayıları	Aldıkları Pay	Gelire %'si
Personel	49	33480	27.10
Yemek	-	28620	23.17
Levazımat	-	23580	19.09
Duaguy ve Zevaid Horan	?	10540	8.53
Talebe		6120	4.95
Sadat	6	6120	4.95
Belirtilmeyenler ve Ziyade	-	15054	12.18
TOPLAM		123514	

Sonuç

Tablolardan anlaşıldığı üzere bu dönemde Musul'da zaviye ve mezar ortak vakıfları birinci sırayı almakta, zaviye, medrese ve cami vakıfları bu grubu takip etmektedirler.

Vakıf gelirlerinin sağlandığı kaynakta ise, tarım ünitelerinin en yüksek sayı ve getiriye sahip oldukları, gelirlerin paylaşımında en büyük payı personel maaşlarının aldığı, bu grubu yemek masraflarının takip ettiği görülmektedir.

XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde Musul vakıflarının tamamı Osmanlı hakimiyeti öncesine aittir. Böyle olmakla beraber, her ne kadar Osmanlı yönetimi bölgeye yeni yeni nüfuz etme durumunda ise de, bazı gelirlerin padişah hassından ayrılarak vakfedilmesi, merkezi hükümetin yeni fethedilen bir bölgeye bakış açısını aydınlatılabilmek açısından dikkate değer bir olaydır.

19. BOA, TD 998, s. 88.

20. BOA, TD 998, s. 88.

21. BOA, TD 998, s. 88. Bu cema'atı 129 hane ve 27 mücerreden oluşmaktadır.